

Əliyev Şafa Tiflis oğlu,
iqtisad elmləri doktoru,
Sumqayıt Dövlət Universiteti,
“Dünya iqtisadiyyatı və marketing” kafedrasının professoru
Ünvan: Sumqayıt şəh., 43-cü məhəllə, Azərbaycan, AZ 5008,
E-mail: shafaaliyev@gmail.com
© Əliyev Ş.T., 2019

AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SƏNAYESİNİN ŞAXƏLƏNDİRİLMƏSİ VƏ İXRAC POTENSİALININ ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

UOT: 338.24:338.242:339.564

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması istiqamətləri ibarətdir. Bu məqsədlə, ölkəmizdə qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi perspektivləri açıqlanmış və ehtiyatlar araşdırılmışdır. Qeyri-neft sənayesinin inkişaf etdirilməsi potensialı yüksək olan fəaliyyət sahələrinin perspektivləri tədqiq olunmuşdur. Yerli xammallar hesabına qeyri-neft sənayesində rəqabətqabiliyyətli müəssisələrin təşkili problemlərinə toxunulmuşdur. Qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialı təhlil olunmuş və onun artırılması perspektivlərinə toxunulmuşdur. Yüksək texnologiyalar əsaslı emal qurğularının istismara verilməsi hesabına ixrac yönümlü və rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının artırılmasının vacibliyi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli və müqayisəli təhlil, ölkədə qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması istiqamətləri üzrə problemlərdən yanaşmaqla, daha səmərəli və məhsuldar üslublardan, metodlardan, müxtəlif tədqiqatçıların yanaşmalarından ibarətdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - Tədqiqatda əldə edilmiş nəticələrdən və verilmiş təkliflərdən ölkəmizdə qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması üzrə təsirli tədbirlərin görülməsində, dövlət proqramlarının və bu sənaye sahəsinin inkişaf strategiyasının hazırlanmasında istifadə olunmaq ehtimalı böyükdür.

Tədqiqatın nəticələri – yaxın perspektivdə Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması istiqamətləri üzrə tövsiyələrin verilməsi və təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – məqalədə baxılan problemlərə dair, xüsusilə daha səmərəli və məhsuldar, ixrac potensialı yüksək olan qeyri-neft sənayesi sahələrinin daha sürətli inkişafına mane olan problemlər və onların həlli istiqamətləri üzrə obyektiv yanaşmalar müəyyənləşdirilmişdir. Qeyri-neft sənayesi sahələrinin imkanlarından maksimum səmərəli istifadə edilməməsi ciddi elmi arqumentlərlə verilmişdir. Neft və qaz xammalları əsasında qeyri-neft sənayesinin inkişafının intensivləşdirilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır. Neft və qaz xammalının emalı proseslərinə özəl sektor subyektlərinin və investorların daha fəal cəlb olunmasının səmərəliliyi açıqlanmışdır. Bir sıra qeyri-neft sənayesi sahələri üzrə yeni emal komplekslərinin tikilməsinin məqsədmüvafiqliyi bildirilmişdir. Yaxın perspektivdə Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması istiqamətləri üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, qeyri-neft sənayesi, şaxələndirmə, ixrac potensialı, qeyri-neft sənayesinin inkişaf problemləri, qeyri-neft sənayesinin inkişaf perspektivləri, qeyri-neft sənayesinin inkişafının müasir aspektləri.

GİRİŞ

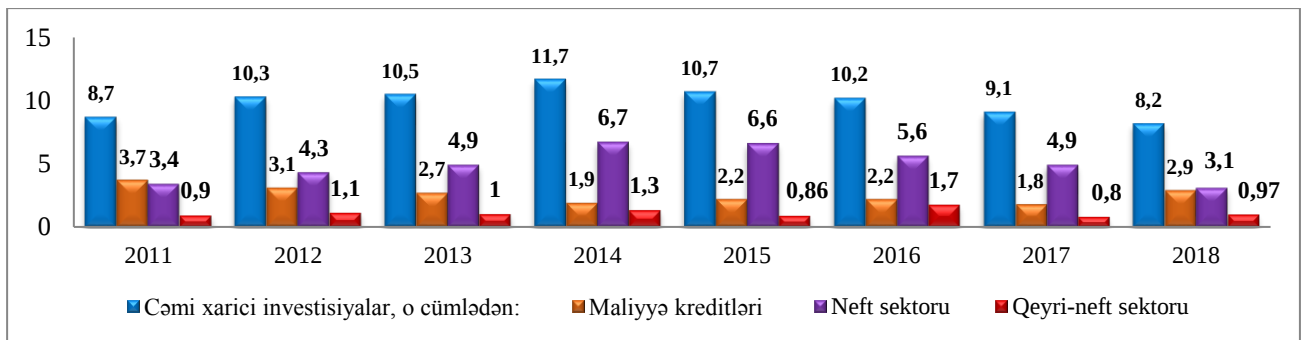
Azərbaycan iqtisadiyyatı son illərdə özünün inkişaf modelinin təkmilləşdirilməsi dövrünün ən mürəkkəb mərhələlərini yaşamaqdadır. Müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrdən bu vaxta kimi ölkə iqtisadiyyatının inkişaf modelinin formalaşdırılması və onun dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün görülən davamlı tədbirləri qeyd etmək olduqca vacibdir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri nəticəsində Azərbaycan çətin bir dövrdə müstəqil dövlət üçün milli maraqlar çərçivəsində dövlətçiliyin gücləndirilməsini təmin edə biləcək iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılması mümkün olmuşdur. “Əsrin kontraktı” hesabına ölkəmiz iqtisadiyyatının qapısını dünyaya açmış, investisiya cəlbəediciliyi mühiti formalaşdırmışdır. Bu proseslərin önündə iqtisadiyyatımızın təkanverici qüvvəsi və lokomotivi olan neft sənayesi önəmli rol oynamışdır və bu amilin strateji əhəmiyyəti hər birimizə məlumdur. 1994-2004-cü illərdə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf xüsusiyyətlərini qısaca bildirmək istərdim: 1) iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında inkişafı bərqərar olmuş, bazar infrastrukturunu yaradılması prosesləri sürətlənmiş və iqtisadi inkişafın qanunvericilik bazası formalaşdırılmışdır; 2) ölkəmiz regionda və dünyada strateji əhəmiyyət kəsb edən enerji və nəqliyyat layihələrinin təşəbbüskarı kimi çıxış etmiş, bu layihələrdə önəmli söz sahibi olmuş və milli iqtisadi maraqların qorunması təmin edilmişdir və neft-qaz sektorunun inkişafının intensivləşdirilməsi prosesləri ilə bərabər, qeyri-neft sektorunun potensialının hərəkətə gətirilməsi, o cümlədən, qeyri-neft sənayesinin inkişafı istiqamətində zəruri addımlar atılmış, iqtisadi və institusional islahatlar dərinləşdirilmişdir. 2008-ci ilin sonlarından başlayan dünya maliyyə böhranı yeni bir şəraitin yaranmasına, çağırışların ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində çoxlu sayda maliyyə subyektləri, banklar və s. bağlandılar, iflas oldular. Əksər dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarında sabitlik problemi bu günə qədər davam etməkdədir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin balanslaşdırılmış və kifayət qədər uzunmüddətli dövrə hesablanmış iqtisadi inkişaf siyasəti hesabına milli iqtisadiyyatımız global təzyiqlərə əsasən davam gətirmişdir. Bunlarla belə, 2014-cü ildən başlayaraq, dünya bazarında neftin qiymətinin bir neçə dəfə aşağı düşməsi prosesləri nəticəsində, ölkəmizin neft gəlirləri azalmağa başladı və valyuta vəsaitlərinin ölkəmizə axını zəiflədi [6]. Sonrakı proseslər hamımıza məlumdur, milli valyutanın – manatın devalvasiyası, ölkənin maliyyə-kredit sisteminin problemlərlə üzləşməsi və s. Şübhəsiz, bütün bunlar yeni strateji yanaşmaların formalaşdırılmasını tələb edirdi. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin qeyri-neft sektorunun və ilk növbədə, qeyri neft sənayesinin inkişafı ilə bağlı strateji baxışları və yanaşmaları, qəbul etdiyi qərarlar, bu sahənin davamlı inkişafına diqqət və qayğısı yalnız uzaqgörən dövlət xadiminin və dövlət başçısının təfəkküründən, zəkasından formalaşa və reallaşa bilərdi. Hələ dövlət başçısının təşəbbüsü ilə, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, 2004-cü ildən başlayaraq, ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə dövlət proqramları həyata keçirilməyə başlandı. Artıq 3 dövlət proqramı yüksək səviyyədə icra olunmuş və hazırda 4-cü dövlət proqramı icra edilməkdədir. Bundan əlavə, ölkə Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası”nda yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və dünya miqyasında rəqabətə qadir olan iqtisadi sistemin yaradılması vacib hesab olunmuşdur. Həmin Konsepsiyada iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinə və qeyri-neft sənayesinin inkişafına strateji baxışlar formalaşdırılmış və əsas prioritetlər müəyyənləşdirilmişdir [1]. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası”nda qeyri-neft sektorunun və o cümlədən, qeyri neft sənayesinin inkişaf üçün nəzərdə tutulan tədbirlər geniş spektrdə baxılmışdır və əsas məqsəd - ölkəmizin sosial-iqtisadi tərəqqisini intensivləşdirməkdən ibarət olmuşdur. Konsepsiyada

iqtisadiyyatın klasterlər əsasında inkişafı çərçivəsində neft, qaz emalı və neftkimya zavodlarından ibarət kompleksin inşasının planlaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Qeyri-neft emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi hədəflərinə uyğun dövlət investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi, xüsusi iqtisadi zonaların, sənaye şəhərciklərinin yaradılması və s. istiqamətlər hədəflər kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bunlarla bərabər, ölkə Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin yüksək texnologiyalar əsasında inkişafı istiqamətində yaxın və uzaq dövrü əhatə edən strateji hədəflər müəyyənləşdirilmişdir [3]. Qeyri-neft sektorunun potensialının yüksəldilməsində kifayət qədər güclü ehtiyatlara malik olan, həmçinin Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun sənaye sektoru üçün hələ sovetlər birliyi dövründən ənənəvi olan ağır sənaye və maşınqayırma sahələrinin strateji hədəflərinin müəyyənləşdirilməsi və bunlarla bağlı iri həcmli layihələrin reallaşdırılması prosesləri də diqqət çəkir [5; 9]. Ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair strateji yanaşmalar öz əksini “Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə tapmışdır [2]. Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun ən iri sənaye sahəsi kimi – ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişaf istiqamətlərinin daha optimal dəqiqləşdirilməsi, konkret hədəflər nəzərə alınmaqla məhsuldar praktiki mexanizmlərin müəyyənləşdirilməsi bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə, kimya və neftkimya kompleksinin inkişafı üçün də neft və qaz sənayesinin strateji hədəfləri çərçivəsində prioritet vəzifələrin nəzərdə tutulması qeyri-neft sənayesinə ciddi önəmin verilməsinin bariz ifadəsidir [4].

Qeyd edək ki, dövrün tələbləri və qlobal çağırışlar, ölkəmizin dünyada ilbəlil artan nüfuzu, əksər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Azərbaycanın iqtisadi inkişafının yüksək qiymətləndirməsi qarşıya yeni strateji vəzifələr qoymuşdur. Bu vəzifələrin əsasında iqtisadiyyatın neft-qaz amilindən asılılığının əhəmiyyətli səviyyədə aşağı salınması, iqtisadiyyatın sabit və dinamik artım tempinin təmin edilməsi, bunun üçün qeyri-neft sənayesinin daha yüksək artım tempinə nail olunması dayanır. Hazırkı dövrdə ölkəmizin iqtisadi inkişaf prioritetləri baxımından yeni situasiya və şərait yaranmışdır. Sosial və iqtisadi islahatlara başlanılmışdır. Bunlar yeni maliyyə mənbələrinin, gəlirlərin formalaşmasını tələb edir. Ölkəmizdə aparılan sosial-iqtisadi islahatların yeni dalğası məhz qeyri-neft sektorunda son illərdə əldə olunan iqtisadi artım və gəlirlərin hesabına aparılır, bu proseslərin daha da sürətləndirilməsi strateji vəzifələr kimi qarşıya qoyulmuşdur. Əsas vəzifə - qeyri-neft sektorunda yaradılmış münbit şəraitdən, sahibkarlığın inkişafına və biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına dövlət tərəfindən göstərilən dəstəklərdən, güzəştlərdən maksimum səmərəli istifadə olunmasından və iqtisadiyyatımızın neftdən asılılığının azaldılmasından ibarətdir [8]. Təsədüfi deyildir ki, 2019-cu il oktyabrın 15-də ölkə Prezidenti İlham Əliyevin yanında keçirilən iqtisadi müşavirədə dövlət başçısı haqlı olaraq qeyri-neft sektorunda verilmiş proqnozların özünü doğrultmamasına diqqət yetirmiş və bu sahədə görülən işlərin müqabilində iqtisadi artımın az olmasını qeyd etmişdir. Prezident İlham Əliyev demişdir: “Biz çalışmalıyıq ki, iqtisadi artımımız dövlət xətti ilə aparılan xərclərə bağlı olmasın. Çünki bizim əsas iqtisadi artımımızın mənbəyi dövlət investisiya xərcləridir və açığını desək, qeyri-neft sektoruna xarici sərmayə az qoyulur. İndi rəqəmlər də bunu göstərir ki, bu ildə qoyulan investisiyaların yarısı xarici investisiyalardır. Amma, onların qoyulduğu sahə qeyri-neft sektoru deyil, neft-qaz əməliyyatlarıdır” [10]. Hesab edirik ki, dövlət başçısının qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı proseslərə bu səviyyədə strateji yanaşması və mövcud problemləri açıqlığı ilə qabartması, ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun, o cümlədən qeyri-neft sənayesinin bundan sonrakı inkişafına əhəmiyyətli səviyyədə təsir göstərəcəkdir.

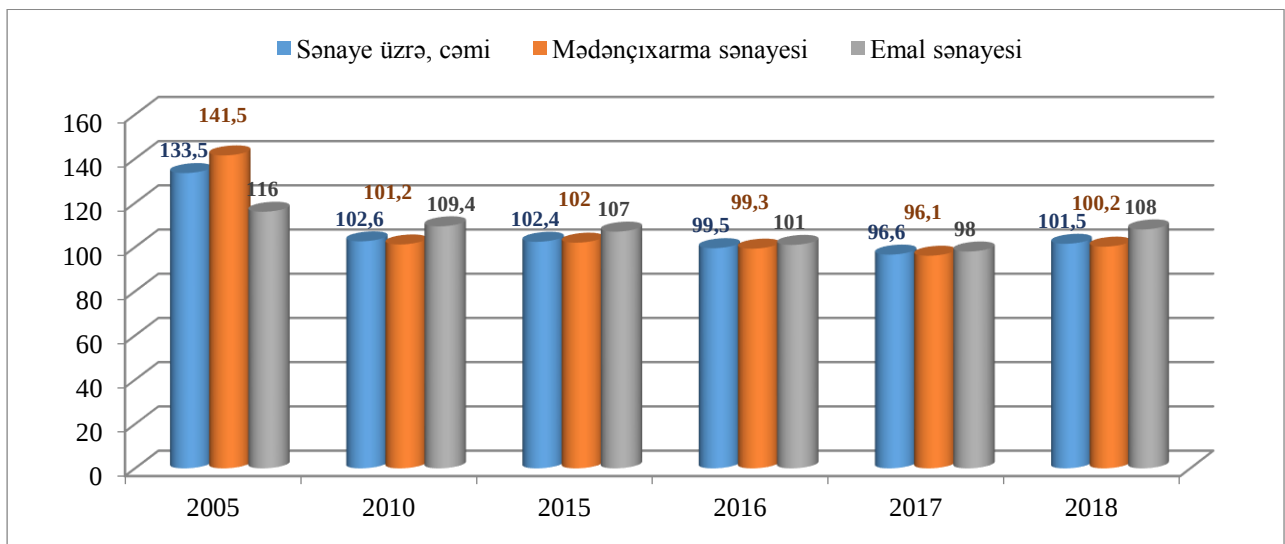
Tədqiqatın əsas məzmunu

Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun investisiya cəlbediciliyinin, iqtisadi artım və ixrac potensialının daha əyani baxılması üçün bir sıra təhlillərə diqqət yönəldək. Şəkil 1-dən göründüyü kimi, 2011-2018-ci illər ərzində xarici investisiyaların cəlbi o qədər də sabit olmamışdır və bu məsələlərdə neft amili, neft-qaz sektoru prioritet olaraq qalmışdır. Qeyri-neft sektoruna cəlb edilən investisiyaların cəlbi o qədər də yüksək olmamışdır. Məsələn, 2011-ci ildə bu göstərici 900 mln. ABŞ dolları, 2017-ci ildə 800 mln. ABŞ dolları və 2018-ci ildə isə 970 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektoruna cəlb olunan xarici investisiyaların ümumi ölkə üzrə xarici investisiyaların həcmində payı 2018-ci ildə 11,8 % səviyyəsində olmuşdur.

Şəkil 1. Azərbaycanda 2011-2018-ci illərdə xarici investisiyaların sahələr üzrə bölgüsü, mlrd. ABŞ dolları (ARDSK-nın məlumatları üzrə hazırlanmışdır – <https://www.stat.gov.az/>).

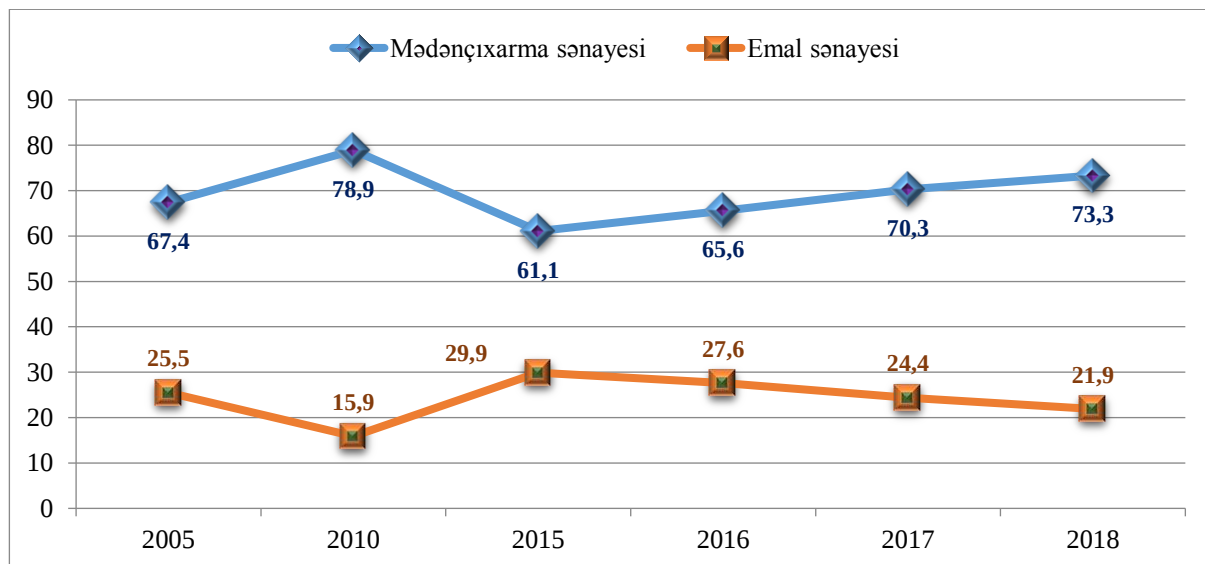
Şəkil 2-də Azərbaycanda 2005-2018-ci illərdə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənaye istehsalının indeksləri verilmişdir və göründüyü kimi, emal sənayesində 2018-ci ildə 2017-ci ilə nisbətən artım diqqət çəkmişdir.

Şəkil 2. Azərbaycanda 2005-2018-ci illərdə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənaye istehsalının indeksləri, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə (ARDSK-nın məlumatları üzrə hazırlanmışdır – <https://www.stat.gov.az/>).

Audit № 4, Cild 26, 2019, səh.61-73.
Audit № 4, Vol. 26, 2019, pp. 61-73.

Şəkil 3-də isə Azərbaycanda 2005-2018-ci illərdə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənaye istehsalının sturkturu verilmişdir və emal sənayesinin payı son illərdə azalma tendensiyası nümayiş etdirmişdir.

Şəkil 3. Azərbaycanda 2005-2018-ci illərdə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənaye istehsalının sturkturu, ümumi yekuna görə, müvafiq illərin faktiki qiymətləri əsasında, faizlə (ARDSK-nin məlumatları üzrə hazırlanmışdır – <https://www.stat.gov.az/>).

2018-ci ildə qeyri-neft sektorunda 46,7 mlrd. manatlıq məhsul istehsal olunmuşdur və onun 10 mlrd. manatı yaxud 21,4 %-i qeyri-neft sənayesinin payına düşür. Cədvəl 1-də Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda 2015-2018-ci ildə verilmiş göstəricilər üzrə baxsaq, görmək mümkündür ki, qeyri-neft sənayesinin qeyri-neft sektorunda xüsusi çəkisi son illərdə artmamışdır. Bununla belə, qeyri-neft sənayesində ümumi məhsul istehsalında artım müşahidə olunur və 2018-ci ildə 2017-ci ilə nisbətə 9,1 % artım qeydə alınmışdır.

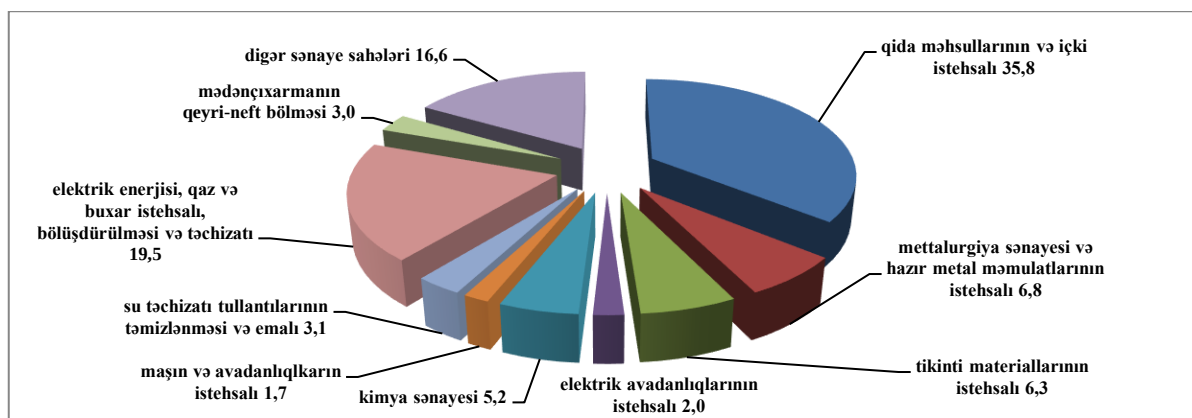
Cədvəl 1.

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda 2015-2018-ci ildə bir sıra göstəricilər

	2015	2017	2018
Qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyər, mlrd. manat	37,7	44,1	46,7
Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	69,3	62,8	58,5
Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin payı, %-lə	8,2	7,0	7,1
Qeyri-neft sənayesində məhsul istehsalı, mln. manat	7660,3	9484,8	10047,9
o cümlədən:			
Əvvəlki ilə nisbətən, %-lə	8,4	3,7	9,1

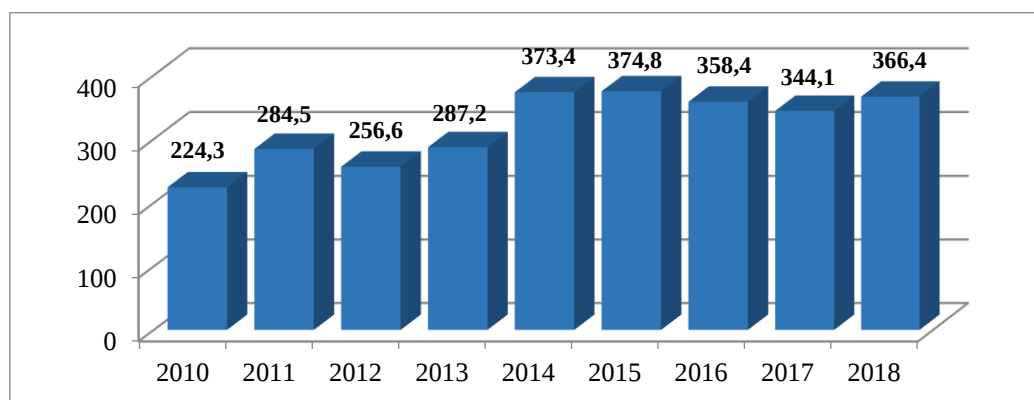
Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyi - <https://www.economy.gov.az>

Şəkil 4-də Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu verilmişdir və göründüyü kimi, yüksək potensiala malik qeyri-neft emal sənayesi sahələrinin payı kifayət qədər aşağı səviyyədədir. Böyük imkanlara malik kimya sənayesinin payı cəmi 5,2 %, metallurgiya və hazır metal məmulatlarının istehsalının payı isə 6,8 % təşkil edir.

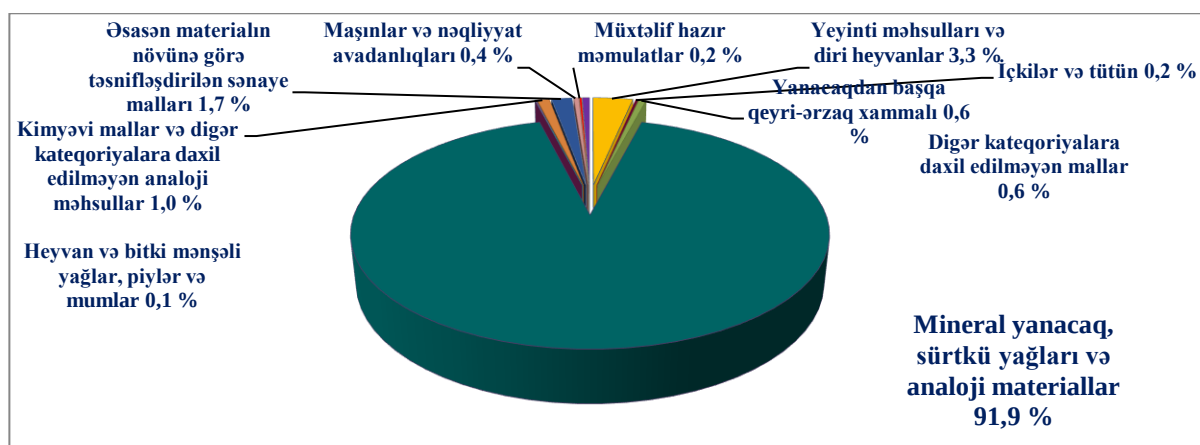
Şəkil 4. 2018-ci ildə Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışın strukturu, faizlə (ARDSK-nın məlumatları üzrə hazırlanmışdır – <https://www.stat.gov.az/>).

Qeyri-neft sənayesində istehsal və ixrac potensialına görə kimya sektorundakı imkanlara və istifadə olunmayan ehtiyatlara xüsusi diqqət yetirilməsini vacib sayırıq. Son illərdə SOCAR tərəfindən istismara verilən qurğularda əsasən yerli kimya xammallarının daha dərin emalı nəzərdə tutulmuşdur və artıq polipropilen, həmçinin xətti-polietilen istehsalatları işə düşmüşdür və onların istehsal gücləri səviyyəsində xammalla təminatı strateji əhəmiyyət kəsb edir [7]. Bu xammallar Sumqayıtda “Etilen-Polietilen” zavodunda – “EP-300” qurğusunda istehsal olunur, amma, həmin qurğunun xammalla təminatı layihə gücündən xeyli aşağıdır [13]. Şəkil 4-də 2010-2018-ci illərdə Sumqayıt “Etilen-Polietilen” zavodunda xammal təminatı göstəriciləri verilmişdir və 2014-2018-ci illərdə xammal təminatı eyni səviyyədə qalmışdır.

Şəkil 4. “Azərikimya” İB-nin Sumqayıt “Etilen-Polietilen” zavodunun 2013-2018-ci illər üzrə xammal təminatı göstəriciləri (Mənbə: Şəfa Əliyev. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında Sumqayıt şəhərinin strateji əhəmiyyəti. Monoqrafiya. Sumqayıt, “Azəri” nəşriyyatı, 2019, S. 119.).

Qeyri-neft sənayesinin inkişafında mühüm məsələlərdən biri də - onun ixrac potensialının artırılmasından ibarətdir, bu isə öz növbəsində qeyri-neft ixracının artımı deməkdir. Məsələn, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının rezidentləri olan “SOCAR Polymer” və “SOCAR karbamid”də yeni yaradılmış ixrac potensialı orta illik 400 mln. ABŞ dolları səviyyəsində qiymətləndirilir [11]. Şəkil 4-də 2018-ci ilin yekununda Azərbaycan Respublikasında Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə ixracın quruluşu verilmişdir, 2018-ci ildə də mineral resursların ixracda payı yüksək olaraq qalmaqdadır – 91,9 %. Güclü ixrac potensialına malik qeyri-neft sənayesi sahələrinin kimya və neftkimya kompleksinin payı aşağı səviyyədədir [12].

Şəkil 5. Azərbaycan Respublikasında Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə 2018-ci il üçün ixracın quruluşu, %-lə (ARDSK-nın məlumatları üzrə hazırlanmışdır – <https://www.stat.gov.az/>).

Bunlarla bərabər, yerli istehsalın artırılması hesabına ixrac potensialının gücləndirilməsi və qeyri-neft sənayesinin istehsal həcmində artırılması istiqamətlərinə toxunmaq istərdik. Hazırda neftkimya məhsullarının ölkə ixracında ümumi payı onun mövcud potensialına heç də uyğun deyildir. 2018-ci ilin yekununda bu göstərici üzrə faktiki nəticə cəmi 1 % səviyyəsində olmuşdur, göründüyü kimi bu göstərici güclü ixrac potensialına malik olan neftkimya kompleksinin ixrac imkanlarına heç də mütənasib deyildir. İxrac olunan əsas neftkimya məhsullarından polietilen - 2017-ci ildə 75,8 min ton, 2018-ci ildə isə 79,7 min ton polietilen ixrac olunmuş və dəyər hesabında müvafiq olaraq 75,4 və 74,4 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bununla belə, 2017-2018-ci illərdə 128 mln. ABŞ dolları həcmində rezin şinlər, 42 mln. ABŞ dolları həcmində vinilxlorid polimerləri, 96 mln. ABŞ dolları həcmində etilen polimerləri, 61,5 mln. ABŞ dolları - propilen polimerləri, 130 mln. ABŞ dolları - sintetik yuyucu maddələr, 145 mln. ABŞ dolları - mineral gübrələr və s. idxal olunmuşdur. İdxal olunmuş neftkimya məhsullarının əksəriyyətinin ölkəmizdə istehsal olunma potensialı vardır və bu baxımdan həmin istehsal sahələrinin ölkəmizdə təşkili məsələlərinə baxılması məqsəduyğun sayılır. Son illərdə dövlət başçısının tapşırıqları, nəzarəti, diqqət və qayğısı nəticəsində ölkəmizdə qeyri-neft sənayesinin inkişafına təkan verə biləcək bir sıra strateji tədbirləri və fəaliyyət istiqamətlərini qeyd etmək istərdim: 1) yüksək texnologiyalar əsaslı qeyri-neft sənayesi is-

tehsal güclərinin və rəqabətqabiliyyətli müəssisələrinin yaradılması; 2) texnoparklar şəbəkəsinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi; 3) çoxfunksiyalı sənaye parklarının təşkili və müxtəlif sənaye məhsullarının, o cümlədən, ixracıya məhsulların istehsalının artırılması; 4) regionlarda sənaye məhəllələrinin yaradılması və yeni sənaye müəssisələrinin yaranması; 5) regionlarda aqrar-sənaye müəssisələrinin təşkili proseslərinin genişləndirilməsi; 6) xüsusi iqtisadi zonaların və sənaye klasterlərinin yaradılmasına əsaslı zəminin formalaşdırılması və s. Yaxın perspektivdə qeyri-neft sənayesinin inkişafında istehsalın və ixrac potensialının əhəmiyyətli artımına nail olmaq imkanı vardır [14]. Ölkə iqtisadiyyatının müasir global dövrün tələblərinə uyğun şəkildə diversifikasiyalaşdırılması, iqtisadi islahatların dərinləşdirilməsi hesabına qeyri-neft sektorunun rolunun əhəmiyyətli səviyyədə artırılması və qeyri-neft sənayesinin potensialından səmərəli istifadə olunması istiqamətində ölkə Prezidentinin düşünülmüş siyasəti və cəsarətli addımları, siyasi iradəsi bunları deməyə əsas verir.

Y E K U N

Qeyri-neft sənayesinin diversifikasiyalaşdırılması və ixrac potensialının artırılması məqsədilə, ölkə Prezidentinin iqtisadi artımın intensivliyini təmin etmək tapşırığına uyğun olaraq və müasir dövrün çağırışlarına adekvat olan strateji yanaşmalar və yeni hədəflər müəyyənləşdirilməli, ən azından 2025-ci ilədək əsaslandırılmış proqnozlar, fəaliyyət proqramları və tədbirlər kompleksinin hazırlanmasını, gecikdirilmədən icrasına başlanılmasını məqsəduyğun hesab edirik. Beləliklə, qeyri-neft sənayesinin artımına imkan verən bir sıra təkliflərə diqqət yönəltmək istərdim:

1) Uzun müddətdir ki, müzakirəsi gedən milli innovasiya sisteminin yaradılması proseslərinin başa çatdırılması, bu sahədə müvafiq qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi, ölkənin mərkəzi şəhərlərində və regionlarında innovativ əsaslarla rəqabətqabiliyyətli sənaye müəssisələrinin yaradılması, sənaye innovasiyalarının daha sürətlə işlənməsi, mənimsənilməsi və təbii, həmçinin obyektiv statistikasının formalaşdırılması tədbirləri görülməlidir.

2) Rəqabətqabiliyyətli və diversifikasiyalaşdırılmış iqtisadiyyata nail olmaq və bu proseslərdə qeyri-neft sənayesinin rolunu artırmaq üçün başlanılan şəffaflıq və hesabatlılıq tədbirləri, prinsipləri daha da dərinləşdirilməli və sağlam rəqabət mühiti təmin olunmalı, bu məqsədlə qeyri-neft sənayesi subyektlərinin stimullaşdırılması, o cümlədən, yüksək texnologiyaların transferi və innovasiya məhsullarının alınması üzrə fəaliyyətin stimullaşdırılması tədbirləri görülməli, ölkədə texnologiyalar və innovasiyalar bazarlarının inkişafı prosesləri sürətləndirilməlidir.

3) Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, biznes mühitinin daha da canlandırılması məqsədilə neft və qaz xammalları əsasında formalaşan emal sənayesində özəl sektorun rolunun artırılması və bu sahədə emala gedən xammalın payının genişləndirilməsi məsələlərinə kompleks və strateji yanaşmalar təmin olunmalı, konkret addımlar atılmalı, potensial yerli və xarici investorların qeyri-neft sənayesi sahələrinə daha fəal cəlb edilməsi təmin olunmalıdır.

4) Ölkənin əsas qeyri-neft sənayesi mərkəzi olan Sumqayıtda fəaliyyət göstərən müəssisələrin xammal təchizatının balanslaşdırılması, xammal və hazır məhsul axınlarının hərəkəti

tinin və onlardan istifadənin səmərəli təmin edilməsi, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun çevik kommersiya mexanizmlərinin yaradılması məqsədilə, Sumqayıt sənaye logistika mərkəzinin təşkili məsələsinə baxılmalıdır.

5) Vaxtı ilə Bakı şəhərində keçmiş SSRİ-də yeganə olan məişət kondisionerləri zavodu fəaliyyət göstərirdi, təəssüf ki, sovetlər birliyinin dağılmasından sonra, bu müəssisə də fəaliyyətini dayandırmışdır, nəzərə alsaq ki, hazırda paytaxt Bakının mərkəzində sənaye müəssisələrinin tikintisi rəğbətlə qarşılanmır və əvvəllər tikilənlərin isə şəhərdən kənara köçürülməsi planlaşdırılır, bu baxımdan yüksək texnologiyalar əsasında müasir Sumqayıt kondisionerlər zavodunun tikintisinin planlaşdırılması və reallaşdırılması, bu sahəyə dünya investorlarının cəlb edilməsi məsələlərinə baxılmalıdır, belə bir müəssisənin tikilməsi regionda kondisionerlərə olan tələbatın ödənilməsində, ölkənin qeyri-neft sənayesinin strukturunun genişləndirilməsində və imicinin artırılmasında əhəmiyyətli hadisə ola bilər.

6) Məlumdur ki, vaxtı ilə Sumqayıtda yuyucu vasitələr istehsal olunurdu və keçmiş ittifaqın yüzlərlə şəhərlərinə, bütün respublikalarına, həmçinin sosialist ölkələrinə göndərilirdi, bu baxımdan, mövcud olmuş bazanın reallıqlarından çıxış etməklə, yüksək texnologiyalar əsaslı Sumqayıt yuyucu vasitələr zavodunun yaradılmasını məqsəduyğundur və bu sahəyə qoyulan investisiyaların özünü doğrultması ehtimalı yüksəkdir.

7) Ölkənin qeyri-neft sənayesinin strukturunun təkmilləşdirilməsi və genişləndirilməsi baxımından Sumqayıt şəhərində məişət avadanlıqları istehsal edən zavodun tikilməsi böyük səmərə verə bilər (televizorlar, soyuducular, paltaryuyan maşınlar, mikrodalğalı sobalar, mətbəx sobaları və s.), belə ki, həmin məhsulların hamısı ölkəmizə xaricdən gətirilir və belə bir müəssisənin yaradılması nəticəsində həmin məhsullara görə, ölkədən valyuta resurslarının çıxmasının qarşısı alınardı və yerli tələbat ödənilərdi.

8) Sumqayıt sənaye mərkəzində ənənəvi olaraq toxuculuq və tikiş müəssisələri fəaliyyət göstərmişdir, lakin bu müəssisələr istehlakçıların kütləvi şəkildə və məmnunluqla istifadə etdikləri geyimlər istehsal etməmişlər. Bu baxımdan, Sumqayıtda "Toxuculuq və Tikiş xüsusi iqtisadi zonası"nın yaradılması və bu layihəyə Çin, Türkiyə şirkətlərinin cəlb edilməsi kifayət qədər uğurlu layihələrdən biri kimi reallaşdırmaq potensialına malikdir. Hazırda ölkəmizdə yaradılan sənaye parklarına vergi güzəştləri verilir, elə bu şərtlərlə belə bir xüsusi iqtisadi zonanın yaradılması Sumqayıt və ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli hadisə kimi yadda qala bilər, bu xüsusi iqtisadi zonada onlarla, bəlkə də bir neçə yüz orta, nisbətən iri toxuculuq, tikiş, əyrici, dəri məmulatları emalı, yun və pambıq emalı, ipək emalı, ayaqqabı istehsalı müəssisələrinin yaradılması, moda və dizayn firmalarının təşkili, moda nümayişi ənənəsinin formalaşdırılması, ölkəmizin bu məhsullara olan tələbatının ödənilməsi ilə bərabər, ixrac potensialının artırılması mümkündür.

9) Məlumdur ki, Azərbaycanda neft və qaz xammalı strateji qeyri-neft sənayesi olan kimya və neftkimya sahələrinin inkişaf etdirilməsinə imkan verir. Neft və qaz xammalı əsaslı müasir texnologiyalardan ibarət emal müəssisələrinin yaradılması zəncirvari olaraq digər rəqabətqabiliyyətli, ixracçılıq kimya və neftkimya müəssisələrinin yaradılması üçün bazadır. Amma hər dəfə xammal təminatı məsələsi vacib amil kimi ortaya çıxır. Bu baxımdan, nəzərə alsaq ki, hazırda Sumqayıtda istismarda olan "EP-300" qurğusu bir çox parametrlərə görə artıq köhnəlmişdir və nə qədər modernizasiya edilsə belə, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf hə-

dəfləri və Sumqayıtın sənaye potensialının bir neçə dəfə artırılması prioritetliyi ilə bağlı vəziyyətlərin öhdəsindən gəlməkdə yaxın gələcəkdə çətinliklər yarana bilər. Bütün bunlar nəzərə alınmaqla, Sumqayıtda “EP-400” qurğusunun tikilməsi və nəticədə ölkəmizdə kimya və neftkimya sektorunun inkişafında çox ciddi sıçrayışın təmin edilməsi məsələsinə baxılmalıdır. Bu kompleksin istismara verilməsi və mövcud potensiallardan səmərəli istifadə olunması, yeni emal müəssisələrinin yaradılması təkcə ölkənin qeyri-neft sənayesində - kimya və neftkimya sektorunda illik ixracın 2-3 mlrd. ABŞ dolları səviyyəsinə qədər qaldırılmasına imkan verərdi və ölkədə qeyri-neft sənayesinin inkişafına güclü multiplikativ təsir göstərərdi.

10) Uzun müddətdir ki, Azərbaycanda Qaradağ rayonu ərazisində müasir və yüksək texnologiyalar əsaslı neftkimya kompleksinin tikilməsi barəsində söhbətlər gedir və s. Amma, hələ ki, ortada real layihə yoxdur. Neft hasil edən ölkələrin əksəriyyətində neft-kimya və qaz-kimya əsaslı emal komplekslərində güclü qeyri-neft sənayesi potensialı yaradılmışdır. Məsələn, Səudiyyə Ərəbistanında 5 iri qaz emalı zavodlarında sutka ərzində 125 mln. m³ yaxın təbii qaz emal olunur. 2 nəhəng neftkimya kompaniyalarının SABİC və Saudi Aramco – şirkətləri vasitəsilə neftkimya layihələrinə 100 milyardlarla investisiyalar yatırılmışdır və nəticədə ümumi neftkimya məhsullarının istehsalının orta illik həcmi 60-70 mln. ton səviyyəsinə çatmışdır. Hesab edirik ki, Səngəçaldə yaradılması nəzərdə tutulan neftkimya kompleksi əvəzinə, iri neftqazkimya kompleksi yaradılmalı və ən azından emal məhsullarının orta illik həcmi 5 mln. ton səviyyəsində nəzərdə tutulmalıdır. Bu isə öz növbəsində 5-6 mlrd. dollarlıq rəqabətqabiliyyətli qeyri-neft sənayesi məhsulu deməkdir və həmin məhsulların 90%-dən çoxu ixaraca yönəldilə bilər, çünki regionda və dünya bazarlarında tələbat vardır.

11) Ölkə regionlarının qeyri-neft sənayesinin potensialının artırılmasında rolunun yerli resurslardan istifadə hesabına gücləndirilməsi məqsədilə iqtisadi rayonların sənayeləşmə və şəhərləşmə səviyyəsi nəzərə alınmaqla, bir neçə iri miqyaslı sənaye şəhərciklərinin yaradılması layihəsi hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır. Burada strateji hədəflər kimi təklif olunur:

- sənaye şəhərciyi layihəsində hazırda artıq nəticələrini verməyə başlayan sənaye parkları, sənaye məhəllələri, həmçinin, indiki aqroparklara əlavə olaraq aqrosənaye parkları, elmi-tədqiqat və təcrübə-sınaq parkları yer ala bilərlər;

- sənayeləşmə proseslərinin başlanılması hesabına uzunmüddətli perspektivdə regionlarda bir neçə sənaye şəhərlərinin yaradılmasına nail olmaq olar, bu isə qeyri-neft sənayesinin artımı ilə yanaşı, regionlardan iri şəhərlərə doğru əhali axınının qarşısını alar, regionların investisiya-innovasiya cəlbediciliyini yüksəldər və s.

12) Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin qeyri-neft sektorunun sürətli və dayanıqlı inkişaf etdirilməsi kontekstində tapşırıq və tövsiyələri əsas götürülməklə, qeyri-neft sənayesinin kompleks və sistemli inkişafı üzrə tədbirlərin görülməsi, yüksək texnologiyalar əsaslı yeni istehsal güclərinin yaradılması, daha çevik maliyyələşdirmə və kreditləşdirmə mexanizmlərinin hazırlanması, qeyri-neft sənaye sahələrinin innovasiyalaşdırılması proseslərinin sürətləndirilməsi və ixrac potensialının əhəmiyyətli səviyyədə artırılması məqsədilə, “Azərbaycanda qeyri-neft sənayesi sahələrinin rəqabətqabiliyyətinin artırılması və innovasiyalaşdırılması Dövlət Proqramı”nın (2020-2025-ci illər) hazırlanması və həyata keçirilməsini məqsəduyğun hesab edirəm və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-cı il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2012, 39 s.
2. Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur.
3. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
4. Azərbaycan Respublikasının neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi". Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur.
5. Əliyev Ş.T. "Sumqayıt sənaye mərkəzi kimi ciddi problemlər və perspektivlər üz-üzədir / "168 saat" qəzeti, 16 may 2019-cu il, S.6
6. Əliyev Ş.T. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Sumqayıt 2018, 376 s.
7. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın kimya və neft-kimya kompleksinin qiymətləndirilməsi və yenidənqurulması istiqamətləri. Bakı, "Elm və təhsil", 2012. -156 s.
8. Əliyev Ş.T. Qeyri-neft sektorunun inkişafında xüsusi iqtisadi zonaların təşkili məsələləri//Audit jurnalı. 2014, № 3, S. 43-47.
9. Əliyev Ş.T. Sumqayıt sənaye mərkəzi: mövcud potensialdan istifadə, modernləşdirmə və müasirləşdirmə prioritetləri. Bakı: "Elm və təhsil", 2012, 196 s.
10. İlham Əliyevin yanında iqtisadi müşavirə keçirilib. 15 oktyabr 2019. - <https://president.az/articles/34450>.
11. Şəfa Əliyev. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında Sumqayıt şəhərinin strateji əhəmiyyəti. Monoqrafiya. Sumqayıt, "Azəri" nəşriyyatı, 2019, 368 s.
12. Алиев Ш.Т. Внешнеэкономическая политика Азербайджана. Издательство Сумгайтского Государственного Университета 2015.-185 с.
13. Алиев Ш.Т. Вопросы развития химической промышленности Азербайджанской Республики//Журнал «Химическая промышленность России сегодня», № 8, Москва, 2010.-С. 5-9.
14. Aliyev Sh.T. Peculiarities of historical development and contemporary aspects of the economy of Azerbaijan // ISJ Theoretical & Applied Science. USA, Philadelphia. 30.08.2017.- P.67-74.

*Алиев Шафа Тифлис оглы,
доктор экономических наук,
Сумгайтский Государственный Университет,
профессор кафедры «Мировая экономика и маркетинг»
Адрес: г. Сумгаит, 43-й квартал, Азербайджан, AZ 5008,
E-mail: shafaaliyev@gmail.com
© Алиев Ш. Т., 2019*

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ НЕНЕФТЯНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЕЕ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА

Р Е З Ю М Е

Цель исследования – состоит в рассмотрении вопросов диверсификации ненефтяной промышленности в Азербайджане и повышение ее экспортного потенциала. С этой целью раскрыты и исследованы перспективы диверсификации ненефтяной промышленности в стране. Исследованы перспективы сферы деятельности, имеющие высокий потенциал для развития ненефтяной промышленности. Затронуты проблемы организации конкурентоспособных предприятий в ненефтяной промышленности на основе местного сырья. Анализированы и оценены перспективы повышения экспортного потенциала ненефтяной промышленности. Обоснована важность повышения производства экспортоориентированной и конкурентоспособной продукции за счет введения в эксплуатацию перерабатывающих установок на основе высоких технологий.

Методология исследования – состоит из системного и сравнительного анализа, методологических подходов и способов диверсификации ненефтяной промышленности и повышения ее экспортного потенциала в Азербайджане.

Практическая значимость исследования – результаты и материалы исследования могут использоваться в разработке государственных программ, стратегий и концептуальных подходов по диверсификации ненефтяной промышленности в Азербайджане и направлений повышения ее экспортного потенциала.

Результаты исследования – состоят из соответствующих рекомендаций и предложений по вопросам диверсификации ненефтяной промышленности в Азербайджане и направлениям повышения ее экспортного потенциала в современных условиях.

Оригинальность и научная новизна исследования - определены объективные подходы по проблемам, мешающим ускоренному развитию ненефтяной промышленности, повышению ее экспортного потенциала и, в целом, эффективности данной отрасли. Дана более глубокая научная аргументация максимально эффективного использования возможностей сферы ненефтяной промышленности. Обоснована важность интенсификации развития ненефтяной промышленности на основе нефтегазовых сырьевых ресурсов. Раскрыта эффективность привлечения субъектов и инвесторов частного сектора в процессах переработки нефтегазового сырья. Отмечена целесообразность строительства новых перерабатывающих комплексов по разным сферам ненефтяной промышленности. Подготовлена авторская интерпретация рассматриваемых проблем.

Ключевые слова: ненефтяной сектор, ненефтяная промышленность, диверсификация, экспортный потенциал, проблемы развития ненефтяной промышленности, перспективы развития ненефтяной промышленности, современные аспекты развития ненефтяной промышленности.

Shafa Tiflis Aliyev
Doctor of sciences in economics,
Sumgait State University,
Professor of the Department of «World Economy and marketing»
Address: Sumgait, 43th quarter, Azerbaijan, AZ 5008,
E-mail: shafaaliyev@gmail.com
© S.T. Aliyev, 2019

DIRECTIONS FOR DIVERSIFICATION OF NON-OIL INDUSTRY AND ENHANCEMENT OF ITS EXPORT POTENTIAL IN AZERBAIJAN

A B S T R A C T

The purpose of the research is to diversify the non-oil industry and increase its export potential in Azerbaijan. The prospects of diversification of non-oil industry in the country are explored for this purpose. The prospects of the sphere of activity with high potential for development of non-oil industry are studied. Problems of organization of competitive enterprises in non-oil industry based on local raw materials are investigated. Prospects for increasing export potential of non-oil industry are analyzed. The importance of increasing the production of export-oriented and competitive products by putting into operation processing plants based on new technologies are justified.

The methodology of the research consists of systematic and comparative analysis, methodo-logical approaches and ways to diversify non-oil industry and increase its export potential in Azerbaijan.

The practical importance of the research: the results and material of the study can be used in the development of government programs, strategies and conceptual approaches in the areas of diversification of non-oil industry and enhancement of export potential in Azerbaijan.

The results of the research consist of relevant recommendations and proposals in the areas of diversification of non-oil industry and enhancement of its export potential in Azerbaijan in modern conditions.

The originality and scientific novelty of the research: objective approaches on problems that prevent accelerated development of non-oil industry, increase of its export potential and, in general, efficiency of this industry are defined. There is a deeper scientific argument to make the most effective use of the capabilities of the non-oil industry. The importance of intensification of development of non-oil industry based on oil and gas raw materials resources is justified. The efficiency of attracting private sector entities and investors in processes of oil and gas raw materials processing is investigated. The expediency of building new processing complexes in different spheres of non-oil industry is noted. The author's interpretation of the problems under consideration is given.

Keywords: non-oil sector, non-oil industry, diversification, export potential, problems of non-oil industry development, prospects of non-oil industry development, modern aspects of non-oil industry development.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
04.09.2019
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
10.09.2019
Çapa qəbul olunmuşdur: 20.09.2019

Дата поступления статьи в
редакцию: 04.09.2019
Отправлено на повторную
обработку: 10.09.2019
Принято к печати: 20.09.2019

The date of the admission of the
article to the editorial office :
04.09.2019
Send for reprocessing:
10.09.2019
Accepted for publication:
20.09.2019